

АПОЗИТИВНІ СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ В ПОЕЗІЇ Д. ПАВЛИЧКА: ТРОПЕЇЧНІ ФУНКЦІЇ

У статті на багатому матеріалі проаналізовано апозитивні словосполучення образного характеру в поезії Д. Павличка. Обґрунтовується розмежування образних прикладок на епітети та метафори, що підтверджується переконливими поетичними ілюстраціями.

Ключові слова: апозитивне словосполучення, прикладка, епітет, метафора.

Поезія Д. Павличка, без сумніву, стала реальним і вагомим набутком української літератури, успішно поєднавши в одне ціле різні етапи літературного процесу – творчість фундаторів новітньої поезії і поетів-шістдесятників. Як митець великого поетичного обдарування, він є одним із творців, за визначенням Л. Ставицької [Ставицька 1998: 36], художньої норми поетів-шістдесятників. Першорядні поети цього напрямку характеризуються загостреним, суто лінгвістичним чуттям слова, яке дозволяє їм розширити практично до безкінечності смислову валентність слова [Лосєв: 114-124]. Це пояснюється тим, що у своїй онтологічній якості поезія заперечує дійсну реальність, безпосередньо зосереджується на слові, актуалізація художньої семантики якого створює ідеальні умови для конструювання іншої, поетичної реальності [Ставицька 1996: 7].

Важливим засобом формування іншої реальності, індивідуальної репрезентації дійсності в поезії є тропи, зокрема епітети. У сучасному мовознавстві серед граматичних засобів вираження епітетів, крім прикметників та прислівників, розглядаються й іменники [УМ: 160-161]. І якщо в енциклопедії не називається їх синтаксична функція (серед прикладів є і прикладка *Всіх владарка ніч покорила* (Леся Українка), і неузгоджене означення *Була у нього усмішка дитяти* (Д. Павличко), то в пізнішій праці автора цієї словникової статті епітету, вираженому іменником-прикладкою, відводиться окремий підрозділ [Мацько: 354-355].

Одна з дослідниць естетичній функції апозитивних іменників зазначає, що „де важливий і традиційний для української поезії спосіб образної маніфестації дійсності, одна зі складових характерної для неї в цілому і зокрема поетичної моделі” [Пархонюк: 218]. Л. Пархонюк небезпідставно вважає, що в поезії невідокремлена прикладка лежить в основі не лише епітета, а й метафори, хоч, звичайно, епітетна функція є для неї первинною.

Мета нашої розвідки – проаналізувати апозитивні епітети та метафори в поезії Д. * Павличка і простежити, як поєднуються в них характерні для ідіостилю митця традиціоналізм та новаторство.

Означуваний іменник разом з невідокремленою прикладкою утворює апозитивне словосполучення, яке становить один структурно-семантичний та ритміко-інтонаційний комплекс. Проілюструємо цю тезу прикладами з поезії Д. Павличка: *берізки-яголи* (II, с. 168), *скови-ланцюги* (I, с. 430), *вікна-сліпачі* (II, с. 40), *гордячка-слава* (II, с. 384), *грань-жарина* (II, с. 513), *смаглявка-ніч* (I, с. 292), *вітер-весновій* (I, с. 310), *поет-побратим* (II, с. 334), *поет-бунтівник* (I, с. 322), *джигун-музика* (II, с. 283), *син-пустунчик* (I, с. 434), *мисливець-мастик* (I, с. 252), *жебрак-скрипаль* (I, с. 131), *кпини-паничі* (I, с. 85), *олень-злоторіг* (II, с. 139), *драпіжники-вовки* (II, с. 86), *котик-зух* (II, с. 550), *клен-юнак* (I, с. 124), *хлопці-ясеночки* (I, с. 132), *лілей-свічі* (II, с. 315), *ринва-саксофон* (I, с. 292), *фари-очі* (I, с. 320), *вікна-очі* (I, с. 433), *кат-король* (I, с. 405), *Франко-сіяч* (II, с. 52), *руки-коржі* (II, с. 448), *рука-джаган* (II, с. 6), *вуха-антени* (II, с. 494), *слово-човник* (I, с. 118), *килимоч-розмова* (I, с. 119), *блискавка-мисль* (I, с. 106), *мисль-ластівка* (I, с. 106), *думки-ластів'ята* (I, с. 106.). Таке словосполучення пишеться через дефіс і сприймається як складне слово. У поезії це робить його місткою й лаконічною тропеїчною формою, придатною для створення глибокого й складного образу. Сприятливим чинником цього виступає й частиномовна належність: апозитивний іменник разом з увиразненням ознаки предмета (функція інваріантного прикметникового епітета) дає йому іншу назву. У такий спосіб пробуджується уявлення про предмет

---

* Номер тому за виданням: Павличко Д. В. Твори: В 3-х т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. Поезії / Авт. передм. В. П. Моренець. – 501 с.; Т. 2.: Поезії. – 542 с.

водночас за кількома ознаками: *лілей-свічі* (свічі, подібні до лілей і за формою, і за кольором, а можливо, й за запахом), *слово-човник* (слово, що, як ткацький човник, тче розмову-діалог). Звичайно, апозитивний іменник може й називати предмет як носія ознаки: *олень-злоторіг* (злоторогий олень), поет-*бунтівник* (поет, що бунтує). Таким чином, апозитивне словосполучення-троп дає поетові можливість створити цілісніше, порівняно з атрибутивним прикметниковим враження від предмета зображення на зразок: *гарячі сльози*.

При з'ясуванні тропеїчних функцій апозитивних словосполучень показовим є те, яке саме коло іменників потребує апозитивної характеристики. Матеріал нашого дослідження – поезія Д. Павличка – дозволяє виділити кілька лексико-семантичних груп означуваних іменників. Це номінації:

осіб: *поет, музика, мисливець, хлопчина, син, доня, скрипаль, паничі, мама, шинкарі, каліки, король, фрейліни, Франко, Мойше;*

частин тіла: *руки, вуха, очі;*

тварин: *олень, золоторіг, хижак, верблюд, вовки, рисі, кінь, котик, Мартин (кличка), мрійник (кіт), жабка;*

психічних реалій: *мова, слово, розмова, думка, сміх, слава, світ, душечка;*

рослин: *пальма, клен, ясеночки, сосни, берізки;*

предметів: *меч, криця, шнур, ланцюги, доріжка, вікна, ворота, тятива, свічі, ринва, фари, журавель (криниця);*

явищ природи: *ніч, промінь, вітер, сніжинки.*

Відомо, що апозитивної характеристики потребують передовсім назви осіб, предметів та психічних реалій. Це може бути одним із свідчень громадянської стривоженості, за визначенням В. Моренця [Моренець: 11], поетової музи.

Апозитивні іменники при цих номінаціях виконують дві основні тропеїчні функції – епітета та метафори. Можна твердити, що Д.Павличко використовує обидва художні засоби рівною мірою. Почнемо з аналізу апозитивних епітетів, оскільки саме епітетна функція є первинною для прикладки, що пояснюється її синтаксичною природою, адже це, за визначенням синтаксистів, іменникове означення.

Найбільша кількість апозитивних епітетів використовується серед назв осіб. Це переважно оцінні лексеми, причому домінують серед них

позитивно-оцінні: *Був господар мисливець-мастак, настрілявся – будьте здорові...* (I, с. 252); *Бо у нашого старого двірника цяця-доня є мальована така...* (I, с. 155); *Був цимбаліст у нас, молодий чарівник-музика...* (I, с. 296); *Літа, літа пройшли відтоді, як я, хлопчина-сирота, просив роботи в цій господі* (I, с. 161); *Видно, наймичка-небога виросла в біді* (I, с. 267); *Хлопчина співає на греблі, з кохання він захмелів. З кохання та з величання поета-бунтівника* (I, с. 322).

Зрідка позитивно-оцінний апозитив у вірші може набувати іронічного значення:

*Я на них, немов на ескалатор,
У лінивстві вбогім не стаю, –
Хай, мовляв, несе поет-новатор
І мене у новизну свою* (I, с. 270);

*Дивитесь крізь мене,
Як поет-побратим* (II, с. 334);

*Ти не любиш нічого, тільки владу,
Мізинець-князь, мурах під лепехою* (II, с. 237).

Негативно-оцінні апозитивні епітети у Д. Павличка – це ті лексеми, які дослідники відносять до власне оцінних, таких, у яких оцінка як конотативний елемент входить до семантичної структури слова [Вільчинська: 6]: *Вміють із хлопа три шкури зідрати ті хитруни, шинкарі-вороги* (I, с. 68); *Аж одного рана у село прийшов указ короля-тирана* (II, с. 483); *І найзліші були в прокльонах перевертні-колишні гусити* (I, с. 233).

Спостерігається у групі назв осіб така особливість: апозитивні словосполучення епітетного характеру, вживаючись у складі образних засобів, набувають переносного значення. Так, *жебрак-скрипаль* є поетичною номінацією вітру: *...І вітер під вікном – жебрак-скрипаль* (I, с. 131); *фрейліни-панії* – своєрідна родова назва домашніх птахів: *...Кури, гусині, качки, як фрейліни-панії, хвалебні ведуть балачки про індику – свого Луї* (II, с. 514).

Поодинокими виступають у групі назв осіб апозитивні епітети, у яких оцінна конотація досягається за допомогою афіксів, зокрема зменшено-пестливого *-чик*: *син-пустунчик* (I, с. 434), *Мойше-мізинчик* (I, с. 257).

Грапляються й віддієслівні безафіксні повтори, так звані субстантивні транспозити (Никитин: 247): *клинни-паничі* (I, с. 85).

У групі назв тварин також використовуються оцінні апозитивні епітети:

1) позитивно-оцінні: *котик-зух* (II, с. 530), *Золоторіг-бідак* (II, с. 468);

2) негативно-оцінні: *драпіжники-вовки* (II, с. 86), *хижаки-драпуги* (II, с. 458).

Ефективними оцінними образними засобами виступають апозитивні новотвори: а) афіксальні: *На пустизні верблюд-бідачисько випасає колючий дріт* (II, с. 339), *Жив би тут Мартин-спанько, тут була б його домівка* (II, с. 530); б) безафіксні, утворені від композитних прикметників-неологізмів: *золоторіг (злоторіг), вогняногрив*. Якщо перший апозитивний епітет у дитячому творі сприймається як експресивний еквівалент атрибутивного словосполучення *золоторогий олень* (назва поеми), то в поезії „Сонет” *злоторіг* – це вже надзвичайно влучний іменниковий епітет у складі багатокомпонентної порівняльної конструкції:

*Стрункий сонет з'являється в уяві,
Неначе в лісі олень-злоторіг,
Чутливий і принадливий, як гріх,
Далекий, мов зоря в небесній мряві* (II, с. 139).

Подібне спостерігаємо і в поезії „Сіяч”:

*Неначе кінь-дикун вогняногрив,
На виднокрузі сонце заіржало* (II, с. 51).

Як бачимо, у складі порівняльних конструкцій такі апозитивні словосполучення набувають переносного значення. Це ж виявляється і в апозитивному словосполученні *мрійник-ледар*, яке є поетичною номінацією тварини: *Мрійник-ледар, котик-зух, помисли плекав незвичні* (II, с. 530).

Апозитивні словосполучення – епітетні поетичні номінації назв предметів, явищ природи та психічних реалій – менш поширені в поезії Д.Павличка. Спільною рисою цих апозитивних епітетів є помітна кількість новотворів: а) безафіксних транспозитів: *сковиланцюги* (I, с. 430), *шнур-припона* (II, с. 147), *сміх-погорда* (I, с. 98); б) афіксальних з конотативними суфіксами: *кривулька-доріжка* (I, с. 71),

смаглявка-ніч (I, с. 292), *гордячка-слава* (II, с. 384), *вікна-сліпачі* (II, с. 40); в) композитивів: *вітер-весновій* (I, с. 310).

Як і в попередніх групах, спостерігаємо вживання таких словосполучень у складі інших тропів, де вони набувають переносного значення:

*Чей форми вистиглі, в законах слова стислі, –
Не скови-ланцюги, а одіж мислі* (I, с. 430);

*І заздрості не май до того дзвона,
Що звук йому дається без труда, –
Висить на серці в нього **шнур-припона*** (II, с. 147)
(Дзвін – метафорична номінація поета);

*Я обіймаю землю молодую,
Сніги палю, як **вітер-весновій*** (I, с. 310);

*Яблуні в інеї – ніби **сніжинки-велетні*** (I, с. 344);

*Зблиск магнію – **гордячки-слави** зір.
Поглянула й пішла. Ти їй не вір* (II, с. 384).

Близьким до апозитивних епітетів за їх естетико-смісловими функціями в тексті є так звані „асоціативні зближення” [Пархонюк: 222] або „прикладкові сполучення слів” [Шульжук: 100]. Це поєднання в одному словесно-змістовому комплексі синонімів, нерідко градаційних: *криця-харалуга* (II, с. 237), *біда-зажура* (I, с. 82), *горе-кривда* (I, с. 267), *забава-розвага* (II, с. 7), *дорога-путь* (I, с. 60), *ненависть-мста* (I, с. 367), *загибель-смерть* (I, с. 424), *сумнів-сором* (II, с. 528). На відміну від апозитивного епітета, художні функції у таких комплексах виконують обидва компоненти водночас. Ці зближення характерні для фольклорної поезики, і вони надають строфи чи віршу в цілому відповідного забарвлення:

*Зі Львова до Стопчатова,
До рідного села,
Дорога-путь незвідана
Для мене пролягла* (I, с. 60);

*Натерпілось **горя-кривди**
Чорнокосеє дівча* (I, с. 267).

Епітетна функція апозитивного іменника – це функція, яка визначається самою синтаксичною природою цього іменника, адже прикладка – все-таки іменникове означення. Метафорична ж функція пов'язана з морфологічною формою прикладки. „Оскільки прикладка – це означення, яке дається предмету шляхом добору йому іншої назви, то вже в самому цьому механізмі називання іншим словом закладена можливість метафоризації”, – зазначає Л. Пархонюк [Пархонюк: 222]. Отже, іменникова метафора буває не лише генітивною (*коржі рук*), предикативною (*руки як обпалені коржі*), а й апозитивною: *руки-коржі* (II, с. 448).

Поети використовують усі названі типи субстантивних метафор. У випадку апозитивної метафори для дослідника проблема лише в тому, чим керуватися при розмежуванні апозитивного епітета й апозитивної метафори. Як вважає Л. Пархонюк, „три їх диференціації слід виходити із с е м а н т и ч н о г о критерію, зокрема наявності порівняльного моменту в метафорі (*зорі, як вівці; хвилини, як перлини*) і його відсутності в епітета (*крук-чорнопер – чорноперий крук; мужі-герої – геройські, славні мужі*)” [там же: 222]. Метафоризація іменника переводить його „з іменної позиції в предикатну” – вважає Н. Д. Арутюнова [Языкознание: 296], а прикладка, загальновідомо, „є наслідком предикації” [Селіванова: 493].

У мовознавстві виділяють такі види метафор: а) перенесення назв тварин на назви осіб: *осел* (дурна людина); б) перенесення назв неістот на неістоти: *злива світла*; в) перенесення назв істот на неістоти: *всміхається сонце* (персоніфікації); г) перенесення ознак назв речей на істоти: *серце-камінь, квітуча жінка* [Мацько та ін.: 329].

У поезії Д. Павличка найбільше метафоричних вживань спостерігаємо в апозитивних словосполученнях – назвах предметів. Причому переважає перенесення назв неістот на неістоти: *журавель-батіг* (I, с. 349); *криниця-рана* (I, с. 115), *житла-гнізда* (I, с. 302), *лілей-свічі* (II, с. 315), *могили-криниці* (I, с. 159), *ворота-грати* (II, с. 485), *ринва-саксофон* (I, с. 292). Трохи рідше використовується перенесення назв істот (частин тіла, фізичних ознак) на неістоти: *вікна-очі* (I, с. 433), *фари-очі* (I, с. 320), *прабабка-тятивуа* (II, с. 377).

Особливо експресивні ті апозитивні метафори, які пов'язані з іншими образними засобами вірша:

Моя кохана до струни подібна,

В якій живе прабабка-тятива (II, с. 337);

Переконайся до кінця,

Що люди й машини – родичі:

Вирвані двигунів серця,

Виколупані фари-очі (I, с. 320);

... вже вони (будинки львівські)

Почули, як бринить озон

І грає ринва-саксофон (I, с. 292).

Порівняно бідно представлена апозитивною метафорою семантична група назв осіб. Спостерігаємо в цій групі перенесення всередині групи: *Франко-сіяч* (II, с. 52), *історики-повії продажні* (I, с. 242), *кат-король* (I, с. 405). Оригінальною є метафорична сполука *божок-тхорище* (II, с. 419) – так іменує Д. Павличко Сталіна у вірші „Камінний чоловік”. Посилюють образ суфікси *-ок, -иц-е*, що здатні виражати конотацію в обох компонентах словосполучення, а також оригінальний антропозооморфізм *тхорище*.

Так само невелику групу творять апозитивні словосполучення – назви частин тіла. Деякі метафори можна віднести до традиційних поетичних: *очі-зоряниці* (I, с. 115), *вуха-антени* (II, с. 494). Однак цілком оригінальними і свіжими є апозитивні метафори на позначення руки: *руки-коржі* (II, с. 448), *рука-джаган* (II, с. 6). Відзначимо, що для перенесення використовується галицький діалектизм *джаган*, тобто кайло [Гуцульські говірки: 58].

Апозитивна метафора *коржі* в поезії „Пішачок” створює виразну характеристику нікчемного сина, який соромиться на вулиці матері-селянки:

Отак вони йдуть собі, ніби справді чужі.

Вона заворожена сином, щаслива.

А він як погляне на ті руки-коржі,

То чується так, як розчавлена слива (II, с. 448).

У семантичній групі назв рослин Д. Павличко використовує один вид перенесення значення – персоніфікацію: *царівни-сосни* (I, с. 338), *пальма-королева* (I, с. 214), *берізки-янголиці* (II, с. 168), *хлопці-ясеночки* (I, с. 132), *клен-юнак* (I, с. 124).

Апозитивні словосполучення – назви тварин включають традиційно фольклорні метафори: *жабка-рибка*, *жабка-лапка* (II,

с. 495). Цілком оригіальною є апозитивна метафора *маркіз* на позначення півня:

Піднявшись понад юрму півень,

Поет-маркіз, виспівує славу йому (II, с. 514).

Найповніше представлена група апозитивних метафоричних номінацій психічних реалій. Помітно виділяються дві семантичні підгрупи:

а) номінації мовленнєвої діяльності, слова: *пісня-мова* (I, с. 243), *грань-жарина* 'вибір слова' (II, с.513), *слово-човник* (I,с.118), *килимок-розмова* (I, с. 118). Як бачимо, усе це перенесення назв неістот на назви неістот, а метафори – це номінації конкретних предметів;

б) номінації когнітивної діяльності і її елементів: *блискавка-мисль* (I, с. 106), *думка-блискавка* (I, с. 106), *мисль-ластівка* (I, с. 106), *думки-ластів'ята* (I, с. 106). Тут простежується два види перенесень: назв неістот на назви неістот (*блискавка* – швидкість, виразність, влучність), назв істот на неістот (*ластівка, ластів'ята* – емотивно-оцінні номінації в значенні 'милі, близькі').

Як і в інших групах, помітна така особливість, що засвідчує високу поетичну майстерність Д.Павличка: метафорична прикладка тісно пов'язана з іншими образами вірша, а іноді й викликана ними:

У небесах схоластики

Не видно мислі-ластівки,

Не видно думки-блискавки,

Що бігає нависоки (I, с. 106);

Вечір. Дощ осінній. Ми йдемо по Львову,

Тчемо по дорозі килимок-розмову,

Ниточку між нами слово-човник тягне,

Мріяти в цю пору серце моє прагне (I, с. 118).

Характерно, що останній приклад виступає своєрідним рефреном, пов'язуючи дві частини вірша. Апозитивна метафора *човник* цілком оригіальна, це семантичний новотвір поета. Породжена ж вона іншою, не менш своєрідною метафорою *килимок-розмова*.

Муки у виборі потрібного слова, образу відбиває апозитивне метафоричне словосполучення *грань-жарина*:

Срібна, злотна, пурпурова

Грань-жарина спалахне,

*Доки вимовиш три слова,
Вибираючи одне* (II, с. 513).

Отже, проведений нами аналіз тропеїчних апозитивних словосполучень засвідчує високу поетичну майстерність та загострене лінгвістичне чуття слова. Поет уміло поєднує традиційні апозитивні епітети й метафори з індивідуально-авторськими новотворами, серед яких переважають метафоричні.

ЛІТЕРАТУРА

- Вільчинська: Вільчинська Т. П. Семантико-словотвірна характеристика оцінних назв осіб в українській мові: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. – Львів, 1996. – 16 с.
- Гуцульські говірки: Гуцульські говірки. Короткий словник. Відповідальний редактор Я. Закревська. – Львів, 1997. – 232 с.
- Лосев: Лосев А. Ф. Знак. Символ. Миф. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982–480 с.
- Мацько: Мацько Л. І. та ін. Стилістика української мови: Підручник. Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; За ред. Л. І. Мацько. 2-ге вид. випр. – К.: Вища школа, 2005. – 462 с.
- Моренець: Моренець Володимир. Сто робіт і одне начало Дмитра Павличка // Павличко Д. В. Твори. В 3-х т. – К.: Дніпро, 1989. – Т. 1. Поезії. – С. 5-38.
- Никитин: Никитин М. В. Курс лингвистической семантики. – С.-Петербург: Научный центр проблем диалога, 1997. – 758 с.
- Селіванова: Селіванова Олена. Сучасна термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
- Пархонюк: Пархонюк Людмила. Субстантивна апозиція як один із способів образної маніфестації дійсності в українській поезії // Gatunki mowy i ich ewolucja. T 1. Mowy piękno wielorakie. – Katowice: Wyd-wo Uniwersytetu Śląskiego, 2000. – S. 217-225.
- Ставицька 1996: Ставицька Л. О. Естетика слова у художній літературі 20-30 рр. ХХ ст. (системно-функціональний аспект): Автореф. дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01. – К., 1996. – 51 с.
- Ставицька 1998: Ставицька Л. О. Стильова норма українського символізму // Мовознавство. – 1998. – № 6. – С. 35-40.
- УМ 2000: Українська мова: Енциклопедія. – К.: Українська енциклопедія, 2000. – 750 с.
- Шульжук: Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004. – 408 с. (Альма-матер).
- Языкознание: Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 3-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.

Danilyuk Iryna. The appositive combination of words in D. Pavlichko's poetry: functions of tropes

The article deals with the problem of analysis of the appositive combination of words in D.Pavlichko's poetry in aesthetic functions. The author discusses functions of epithet and metaphor.

Key words: appositive combination of words, apposition, epithet, metaphor.